

FORMA ARCHITEKTONICZNA NAROŻNYCH BUDYNKÓW

Zuzanna Borcz

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

Streszczenie. W zabudowie miast i małych miejscowości występują działki narożne, na których budynki mają specjalną formę architektoniczną. W historii urbanistyki przez wiele stuleci ulice i place były obudowane tworząc zwarte pierzeje. Po II wojnie światowej nastąpił rozwój luźnej zabudowy osiedli mieszkaniowych, niezwiązanej ściśle z układem ulic. Obecnie następuje częściowy powrót do zabudowy ciągów ulic, co stwarza konieczność projektowania budynków narożnych. Forma budynków narożnych odpowiadała kierunkom architektury danych epok, spotyka się zatem kamienice o formach eklektycznych, secesyjnych, modernistycznych i postmodernistycznych. Przedstawione przykłady pokazują budynki narożne w małych i większych miastach, o formach związanych z różnymi kierunkami. Wiele budynków narożnych ma interesującą formę, co świadczy o myśli twórczej i pracy ówczesnych architektów.

Słowa kluczowe: urbanistyka, budynki narożne, forma architektoniczna, przemiany historyczne

WSTĘP

Na planach dużych i średnich miast, jak również małych miejscowości, a nawet większych wsi wyróżnić można zawsze narożne działki budowlane, które wyznaczone są na skrzyżowaniach ulic bądź przy ich zbiegu. Na przestrzeni wielu wieków zabudowa miejska tworzyła zwarte pierzeje ulic i placów. W okresie ostatnich kilkudziesięciu lat ubiegłego wieku układy urbanistyczne uległy zmianie, nowe osiedla wznoszono w luźnej zabudowie, tworząc wnętrza śródblokowe, niewiążące się z geometrią ulic. Obecnie obserwuje się powrót do obudowy ulic, uzupełnienia starych pierzei i tworzenia nowych. Przy tradycyjnej, zwartej zabudowie narożna działka budowlana stwarzała możliwości, a nawet można powiedzieć – zobowiązywała architekta do traktowania takiego budynku w sposób szczególny.

Adres do korespondencji – Corresponding author: Zuzanna Borcz, Akademia Rolnicza we Wrocławiu, Instytut Budownictwa i Architektury Krajobrazu, pl. Grunwaldzki 24, 50-363 Wrocław, e-mail: borcz@aqu.a.ar.wroc.pl

Już sama bryła budynku pozwalała podkreślić jego znaczenie, stąd wiele obiektów użyteczności publicznej, takich jak: urzędy, poczty, sądy, lokowano na działkach narożnych. Również w zabudowie mieszkaniowej narożne budynki często miały wyższą rangę w funkcji poprzez lokowanie w nich sklepów lub innych usług, a także droższych mieszkań.

CEL I ZAKRES CZASOWY BADAŃ

Celem niniejszej pracy jest wykazanie wpływu lokalizacji budynku na jego formę, a w szerszym ujęciu powiązanie układu urbanistycznego z wyrazem architektonicznym poszczególnych obiektów. Posłużono się przy tym przykładem budynków narożnych w zabudowie miejskiej.

Przeważnie wznoszony budynek sam wpływał na organizację swojego otoczenia, co głównie wiązało się z jego funkcją i rangą społeczną lub kulturową. Wystarczy wspomnieć znaczniejsze gmachy, do których prowadziły ozdobne podjazdy, zieleni i elementy małej architektury, jak fontanny, ogrodzenia i bramy.

Inaczej przedstawia się sprawa budynków narożnych, których forma i ranga uzależnione są od lokalizacji, co szczególnie uwydatnia się w zwartej zabudowie śródmiejskiej. W artykule podano przykłady budynków narożnych w zabudowie miejskiej, których forma zróżnicowana jest w zależności od funkcji, wielkości i panujących w danym czasie stylów architektonicznych.

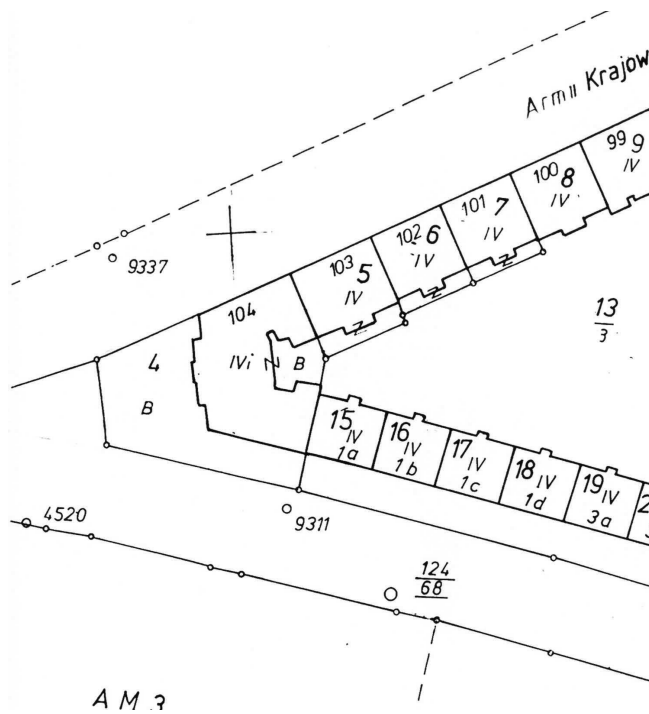
W pracy przedstawiono narożne budynki o funkcji mieszkaniowej, dokonując przy tym wyboru spośród miast o różnej wielkości – od małych, które utraciły prawa miejskie, po duże, rozwijające się aglomeracje. Zróżnicowano wiek budynków, przyjęto przykłady od pierwszych lat XIX wieku po dzień dzisiejszy. Równocześnie zróżnicowano też ich wielkość, rzuty poziome i kubaturę.

NAROŻNY BUDYNEK WYNIKIEM UKŁADU URBANISTYCZNEGO

W rozplanowaniu ulic obserwuje się różne układy zabudowy narożnej. Najczęściej ulice krzyżują się pod kątem prostym i wówczas rzuty budynków są najłatwiejsze do zaplanowania. W przypadku skrzyżowania ulic pod ostrym kątem budynki narożne nie mają ekonomicznych rzutów, pomieszczenia narożne są nieustawne i wąskie. Ażeby uniknąć takich sytuacji, zabudowa najczęściej nie dochodzi do naroża, działka jest zaokrąglona lub ścinana do uzyskania szerokości około 20 m (rys. 1).

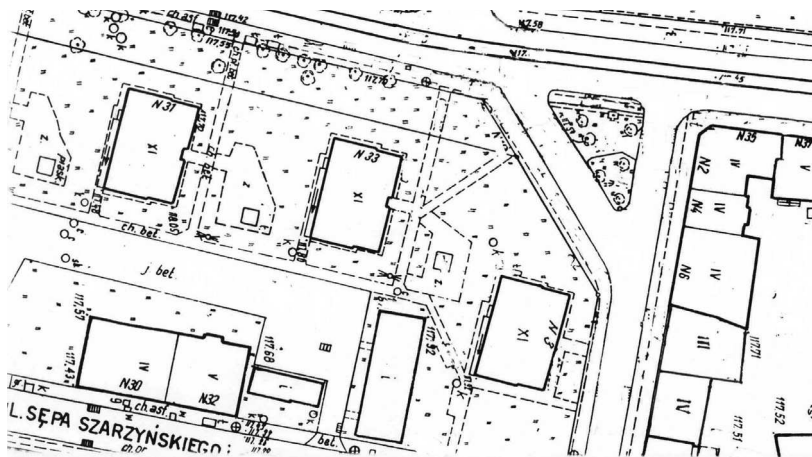
Narożne budynki lokowane na działkach w formie trójkąta o ostrym kącie spotyka się często w ciasnej zabudowie śródmiejskiej starych miast, takich jak Paryż czy Rzym. Ze względu na oszczędne wykorzystanie terenu kwartały dzielone były po przekątnej, co daje w efekcie charakterystyczne wysokie budynki o elewacjach zbiegających się pod kątem ostrym.

Zwarta zabudowa wzdłuż ulic stwarzała konieczność rozwiązania budynku narożnego o bogatszej lub skromniejszej formie, ale przeważnie wyróżniające go z pierzei ulicy. Inaczej przedstawiała się sprawa przy luźnej zabudowie osiedli z ostatnich dziesięcioleci. Budynki nie stykały się ze sobą, sytuowane były swobodnie, spełniając wymogi naświetlenia słonecznego, jednak z pominięciem układu otaczających je ulic (rys. 2). Zastosowanie tak różnych systemów urbanistycznych w bezpośrednim sąsiedztwie prowadziło często do dysharmonii form architektonicznych [Chmielewski 2001].

Rys. 1. Zgorzelec, skrzyżowanie ulic pod kątem ostrym, narożna działka ścięta, szerokość narożnego budynku około 20 m

Fig. 1. Zgorzelec, the cross-roads at the acute angle, the truncated corner building lot; the width of the corner house is ca 20 m

Rys. 2. Fragment planu Wrocławia, po jednej stronie ulicy zabudowa zwarta, po drugiej bloki w układzie swobodnym

Fig. 2. The fragment of the Wrocław map, the one side of the street is densely built-up, and at the other side blocks of flats form a well-spaced arrangement

ARCHITEKTURA BUDYNKÓW NAROŻNYCH

Narożne budynki wyróżniały się zawsze formą architektoniczną. Nawet przy dość skromnym wystroju pojawiały się w narożu wieżyczki, wykusze, balkony, podkreślone obramieniem okna i wejścia. Jeżeli w parterze znajdował się jakiś lokal usługowy, nawet niewielki, wówczas wejście do niego prowadziło z rogu budynku, zwykle po kilku stopniach. Frontowe elewacje, a były one zwrócone do dwóch ulic, otrzymywały bogaty wystrój architektoniczny, odpowiedni do panujących w danym okresie trendów. Widoczne to było szczególnie w kamienicach eklektycznych z XIX i pierwszych lat XX wieku, gdzie elewacje frontowe wzbogacano w stylach historycznych, m.in. za pomocą wykonywanych seryjnie gzymsów, płaskorzeźb itp. Zdecydowanie inaczej wyglądały elewacje od wewnętrznych podwórz, były bardzo skromne, bez ozdób, podobnie jak budynki oficyn lokowanych w głębi działek [Ślodziak 2003].

W narożnych budynkach szczególną rolę odgrywa bryła dachu. Przecinające się połączenie dają urozmaiconą formę, co podkreśla jeszcze faktura i barwa pokrycia. Dach jest najbardziej widoczny przy niskich budynkach, ale również przy wyższych odgrywa istotną rolę. Dla urozmaicenia bryły stosuje się formy stożków i ostrosłupów lub kopulek do przekrycia niewielkich wieżyczek wznoszonych w narożach, przeważnie na rzutach wielokątów, prostokątów czy też kwadratów sytuowanych po przekątnej w stosunku do obydwu skrzydeł budynku. W dachach stosowano często ozdobne lukarny w celu doświetlenia pomieszczeń na poddaszach.

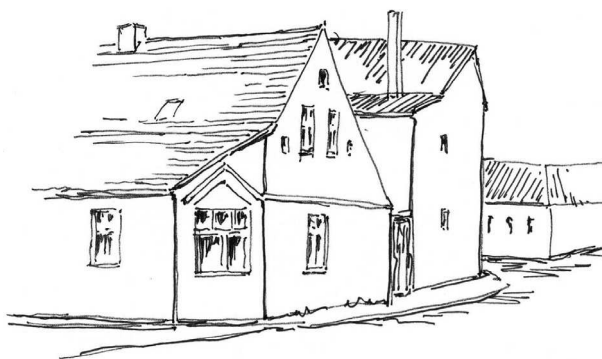
FORMA DOMÓW NAROŻNYCH W MAŁYCH MIEJSCOWOŚCIACH

Na uwagę zasługuje fakt, że dbałość o podkreślenie formy narożnych budynków pojawiała się zarówno w małych miejscowościach, jak i w dużych miastach, bez względu na panujące style, stosowane konstrukcje i materiały. Można to obserwować na wielu przykładach w różnych regionach kraju, na co wskazują przedstawione przykłady.

Skromny przykład narożnego domu spotyka się w Trzebielu, dawnym miasteczku, a obecnie wsi w powiecie żarskim (województwo lubuskie). Dom parterowy z użytkowym poddaszem, przekryty jest dwuspadowym dachem. Nie zwróciłby uwagi, gdyby nie jego rozwiązanie jako budynku narożnego. Ściana szczytowa jest ścięta ukośnie i na tym fragmencie mieści się stosunkowo duże okno, nad którym biegnie gzyms w formie zbliżonej do tympanonu (rys. 3).

Inny przykład to budynek narożny przy Rynku w Kazimierzu nad Wisłą, który wyróżnia się pięknie rozwiązaną bryłą dachu (rys. 4). Nisko schodzące połączenie opierają się na słupach, tworząc z jednej strony głęboki podcień, z drugiej zaś wysunięty okap. Dach jest tzw. łamany, w niższej części umieszczone są cztery dość duże lukarny, w wyższej zaś małe okienko. Górna i dolna połącz przedzielone są wąską pionową ścianką. Dach w całości kryty jest gontem, co daje interesującą fakturę. Omawiany budynek jest charakterystycznym przykładem zabudowy Kazimierza nad Wisłą i przyczynia się do tworzenia niepowtarzalnego nastroju tego miejsca.

Podobnie stylowy budynek narożny spotyka się w Kamieniu Pomorskim przy ul. Gryfitów. Jest to obiekt o ryglowej konstrukcji ścian, przekryty dachem mansardowym

Rys. 3. Narożny dom w niskiej zabudowie byłego miasteczka Trzebiel (powiat żarski, województwo lubuskie), ścięcie narożnej ściany podkreślone gzymsem nadokiennym

Fig. 3. The corner house in an one-storeyed building of a former town Trzebiel (Żary district), the truncation of the corner wall is accentuated by the window moulds

Rys. 4. Narożny dom przy Rynku w Kazimierzu nad Wisłą, duża bryła „łamanego” dachu, podcień i szerokie okapy tworzą przykład architektury regionalnej

Fig. 4. The corner house at the market square in Kazimierz on the Vistula River, a large mansard roof arcades and wide eaves are an example of the regional architecture

z niewielkimi lukarnami (rys. 5). Na uwagę zasługuje charakterystyczna kolorystyka całości: ciemne słupy i rygle, tworzące wyraźną kratę, o prostokątnych polach wypełnionych cegłą, z białym tynkiem, i dość dużych oknach z ukwieconymi parapetami, a do tego duże połacie dachu kryte czerwoną dachówką.

Spośród wielu przykładów narożnych budynków zwracają uwagę rozwiązania z podcieniem wspartym na słupie zamykającym w parterze róg budynku. Schody wiodące na parter umieszczane są wówczas z dwóch kierunków, to jest od dwóch ulic – taki układ spotyka się przeważnie przy lokalach usługowych, przy mieszkaniach zaś schody bywają z jednej strony to jest od jednej ulicy. Niekiedy nad narożnym wejściem projektowano, dostępne z najlepszego pokoju w mieszkaniu, wykusze lub oszklone loggie, zwykle w konstrukcji drewnianej. Jako przykład posłużyć może mieszkalny budynek w Słupsku przy ul. Deotyminy (rys. 6).

Rys. 5. Budynek w Kamieniu Pomorskim przy ul. Gryfitów, o konstrukcji ryglowej z dachem mansardowym

Fig. 5. The building in Kamień Pomorski in Gryfitów street, of a half-timbered construction with a mansard roof

Rys. 6. Słupsk, ul. Deotymy, przykład budynku z wejściem od naroża, z kolumnką i schodami

Fig. 6. Słupsk, Deotyma street, an example of the house with a corner entrance with a small column and a staircase

KAMIENICE W ZWARTEJ ZABUDOWIE MIEJSKIEJ

Budynki narożne w miastach to przede wszystkim mieszkalne kamienice usytuowane w zwartej zabudowie ulic. Przytoczyć można wiele przykładów, które architekturą nawiązują do ówczynie panujących kierunków, takich jak: eklektyzm, secesja, formizm, a wreszcie modernizm [Chądzyński 2005].

Narożna kamienica z Krakowa, położona przy ul. Grodzkiej i Franciszkańskiej, stanowi przykład form klasycystycznych (rys. 7). Budynek ma trzy piętra mieszkalne i parter częściowo usługowy. Kondygnacje są wysokie, co podkreślają pionowe prostokątne okna. Ozdobę budynku stanowią podokienne płaskorzeźby o motywach roślinnych oraz gzymsy obiegające całe elewacje. W narożu znajduje się drewniany wykusz, przechodzący przez pierwsze i drugie piętro. Konstrukcję i wystrój wykuszu stanowią smukłe kolumniki, okna w obramieniach, gzyms i daszek.

Następne dwa przykłady narożnych kamienic pochodzą ze Słupska. W obydwu pojawia się bogata forma nawiązująca do stylów historycznych. Gzymsy, pilastry, wykusze, balkony i loggie, hełmy na narożnych wieżyczkach – wszystko to podkreśla znaczenie i rangę danego budynku. Kamienica przy ul. Piekiełko (rys. 8) ma formę dość bogatą

Rys. 7. Kamienica w Krakowie przy ulicy Grodzkiej, w narożu wykusz drewniany na 1 i 2 piętrze

Fig. 7. The house in Cracow, Grodzka street; in the angle the wooden bay window from the first to the second storey

Rys. 8. Narożna kamienica w zwartej zabudowie Słupska przy ulicy Piekiełko, bogaty wystrój o formach eklektycznych

Fig. 8. The corner house in the dense building in Słupsk, Piekiełko street; the rich eclectic decoration

z akcentami neobaroku, widocznymi w loggiach pierwszego i drugiego piętra. W budynku przy ul. Kołłątaja zauważa się elementy secesyjne. Szczególnie interesującą formę ma wspornik narożny z płaskorzeźbą o znacznych rozmiarach, przedstawiającą Neptuna wyłaniającego się z morskich fal, połączenie wspornika ze ścianami obydwu ulic ma kształt swobodnej fali (rys. 9). Przedstawione budynki różnią się częściowo funkcją, co wiąże się z ich lokalizacją. Budynek przy ul. Kołłątaja jest wyłącznie mieszkalny, a przy ul. Piekiełko, położonej w pobliżu rynku, ma w parterze lokale usługowe. Stąd przy pierwszym parter jest podniesiony w stosunku do terenu, przy drugim zaś poziom sklepów jest równy z terenem.

BUDYNKI NAROŻNE Z OKRESU MIĘDZYWOJENNEGO

Oryginalną formę prezentuje dwukondygnacyjny budynek w Sławnie (województwo zachodniopomorskie) przy ul. Lipowej. Elewacja nawiązuje do formizmu z lat dwudziestych ubiegłego wieku. Cokół i pasy nadproży zamykających parter mają wykładzinę z kamienia. Zarówno słupy międzyokienne, jak i fragment ściany narożnej ozdobione są płaskorzeźbami o motywach liści, postaci dzieci i zwierząt (rys. 10). Warto wspomnieć, że budynek jest obecnie remontowany i odtwarzane są brakujące elementy rzeźb.

a

b

Rys. 9. Kamienica w Słupsku przy ul. Kołłątaja: a – naroże z ozdobnymi elementami secesyjnymi, b – płaskorzeźba przedstawiająca Neptuna na tle fal morskich

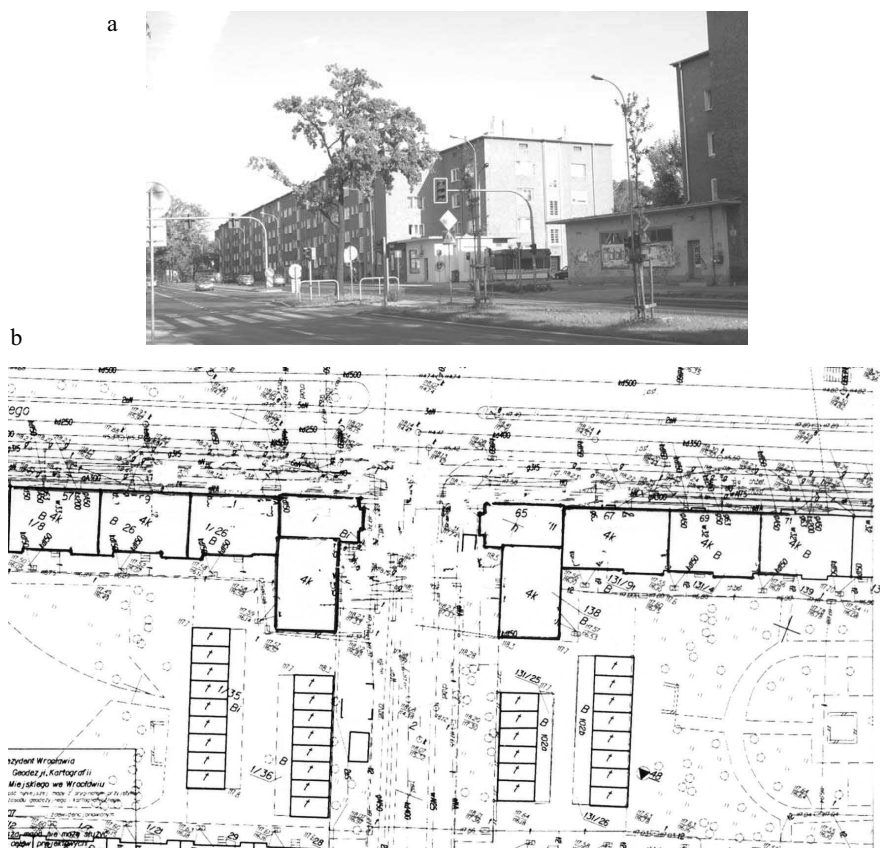
Fig. 9. The house in Słupsk, Kołłątaja street: a – the corner decorated with secession elements, b – the bas-relief representing Neptune against a background of sea waves

Rys. 10. Naroże budynku w Sławnie (województwo zachodniopomorskie), przy ul. Lipowej, pasy międzyokienne z kamienia, płaskorzeźby o motywach dzieci i zwierząt

Fig. 10. The angle of the building in Sławno (zachodniopomorskie province), Lipowa street, the stone belts between windows, bas-reliefs with motifs of children and animals

Zespoły budynków reprezentujące kierunek modernizmu miały formy proste, bez zbędnych ozdób i detali architektonicznych. Układy urbanistyczne tworzyły naroża ulic, podkreślając je przez kompozycje prostych brył, zróżnicowanych kubaturą i fakturą. Skromny przykład takiego rozwiązania spotkać można m.in. we Wrocławiu przy ul. Bolesława Krzywoustego (rys. 11). Budynki mieszkalne tworzą tu długi (ok. 500 m) ciąg jednolitej czterokondygnacyjnej zabudowy, o elewacjach bardzo prostych, bez detalu, o oknach i drzwiach bez węgarków i dachach płaskich. Ciąg budynków przecięty jest dwoma przecznicami, przez co tworzą się naroża. Zgodnie z panującymi wówczas tendencjami, zachowano formę prostych brył, lokując w narożach parterowe części budynków, przewidziane do funkcji usługowej. W projektach miały one mieć zielone tarasy. Obecnie nie ma śladów takiej realizacji, ulica jest bardzo ruchliwa, stanowi bowiem drogę wylotową z Wrocławia w kierunku Warszawy, a przy tym elewacje frontowe są w zasadzie północne.

Rys. 11. Modernistyczna zabudowa we Wrocławiu, narożne domy przy ul. Bolesława Krzywoustego (około 1930 r.): a – widok, b – plan

Fig. 11. The modernist building in Wrocław, the corner houses on Bolesława Krzywoustego street (about 1930): a – view, b – map

ZANIK FORMY BUDYNKU NAROŻNEGO W URBANISTYCE LAT SIEDEMDZIESIĄTYCH XX WIEKU

W okresie powojennym nie budowano wiele obiektów narożnych, prowadzono jednak wiele prac konserwatorskich, związanych z odbudową miast zrujnowanych w wyniku działań wojennych. W tych przypadkach odtwarzano z całym pietyzmem narożne kamieniczki staromiejskie zdobione kamieniarką. Równocześnie wznoszone w centrum miast, głównie stolicy, zespoły mieszkaniowe nawiązywały do monumentalnych form historycznych. Stosowano podcienia, łuki półokrągłe, balkony, rzeźby, wykładziny kamienne i wówczas naroża budynków podkreślały całość założeń urbanistycznych. Warto wspomnieć warszawski plac Konstytucji na MDM-ie lub plac Tadeusza Kościuszki w zespole KDM-u we Wrocławiu.

W nowych osiedlach mieszkaniowych unikano obudowy ulic, w wyniku czego nie pojawiały się formy budynków narożnych. W blokach mieszkalnych ściany szczytowe były przeważnie „ślepe”, pozbawione okien, czasami pojawiał się jedynie pas doświetleń klatki schodowej.

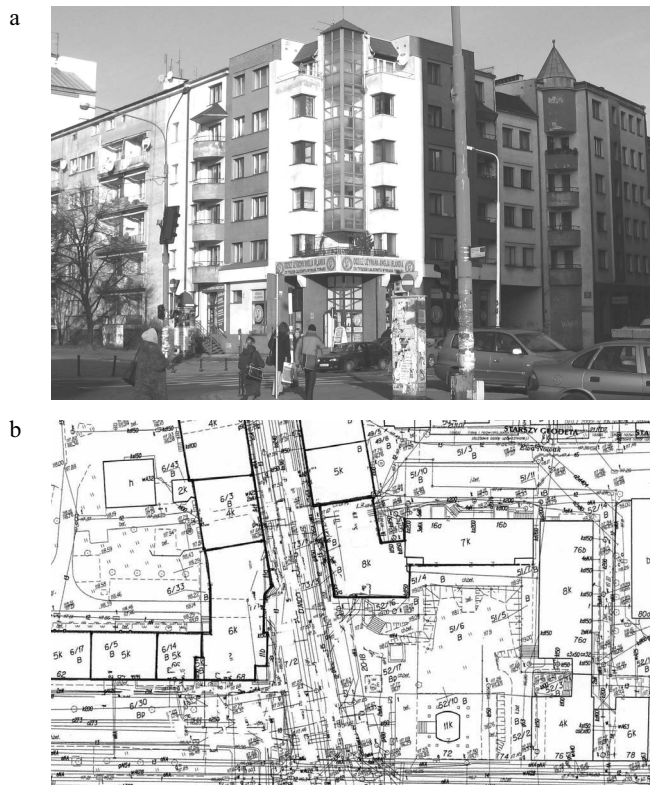
WSPÓLCZESNE FORMY BUDYNKÓW NAROŻNYCH

Ostatnio zauważa się częściowy powrót do tworzenia zwartych pierzei ulic w zabudowie śródmiejskiej, a także przy projektach tzw. zamkniętych osiedli. W tych rozwiązaniach występują narożne budynki o formach zgodnych z nowymi wymogami i trendami w architekturze. Załączony przykład (rys. 12) ukazuje budynek narożny wzniesiony w latach dziewięćdziesiątych. Stanowi on typową współczesną „plombę” ulokowaną na skrzyżowaniu dwóch ulic śródmiejskich. W latach siedemdziesiątych unikano rozwiązań narożnych ze względów technologicznych, ówczesne realizacje w uprzemysłowionym systemie były łatwiejsze przy rzutach prostych i projektach typowych. W obecnej sytuacji społecznej i gospodarczej zagęszczanie zabudowy śródmiejskiej staje się koniecznością, stąd działki narożne są wykorzystywane, a stawiane na nich obiekty otrzymują ciekawą formę architektoniczną.

Pewnym przyczynkiem do tematu form narożnych budynków może być fakt, że gdy w przypadku wyburzeń, modernizacji ulic lub zmiany układów urbanistycznych pojawia się „ślepa” ściana, próbuje się zaakceptować ją w różny sposób. Z braku innych możliwości najczęściej pojawiają się tam murale – wielkie malowidła ścienne o różnej tematyce. Często zdarza się, że są to obrazy iluzoryczne, naśladujące wystrój architektoniczny narożnych kamienic.

PODSUMOWANIE

W tradycyjnych układach urbanistycznych występuje forma budynku narożnego. Taki obiekt wyróżnia się pod względem architektury i zdobnictwa, reprezentując współczesny mu styl i kierunki. Budynki narożne nadają ulicom swoisty charakter bez względu na wielkość miasta. Głównie odgrywają rolę w zabudowie zwartej, w ciągu ulic, w pierze-

Rys. 12. Współczesny budynek narożny we Wrocławiu przy ul. Dworcowej: a – widok, b – plan
 Fig. 12. Contemporary corner house in Wrocław, Dworcowa street: a – view, b – map

jach rynków i placów, nadążają za panującymi trendami i stylami panującymi w danym okresie. Narożne budynki odpowiednio zaprojektowane i zrealizowane przeciwdziałają monotonii zabudowy, stanowią dowód myśli twórczej i pracy ówczesnych architektów.

PIŚMIENNICTWO

- Chmielewski J.M., 2001. Modernizacja osiedli mieszkaniowych. Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa.
 Chądzyński W., 2005. Wrocław jakiego nie znacie. I-BiS, Wrocław.
 Słodczyk J., 2003. Przestrzeń miasta i jej przeobrażenia. Uniwersytet Opolski, Opole.

ARCHITECTURAL FORM OF CORNER HOUSES

Abstract. In towns and small localities the corner building plots exist; the houses on these parcels have a special architectural form. In the history of urban planning streets and squares had the densely built-up frontages. After the Second World War a well-spaced housing

development, not directly connected with streets arrangement began. Recently the partial return to dense building-up of traffic roads occurred, therefore the design of corner houses has been necessary. Since the architecture of corner houses corresponded with trends of given periods, the eclectic, secessional, modernist and post-modernist buildings are to be found. The presented examples show corner houses in small and bigger towns built after various architectural trends. Many corner houses have interesting form reflecting the creativeness of contemporary architects.

Key words: town planning, corner houses, architectural form, historical transformations

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 4.12.2007